

Havasi Zsuzsanna

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Diszkurzív gyakorlat és férfi hatalom összefüggései középmagyar kori úriszéki periratok forráskiadásában

Bevezetés

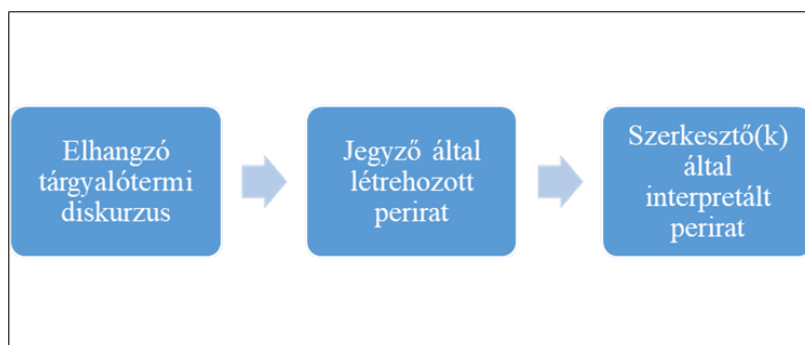
A nők megnyilatkozásainak, diszkurzusbeli szerepének, a megnyilvánulásaikkal szembeni elvárásoknak a vizsgálata nem feltáratlan terület a nyelvészetben. Szintúgy a történettudománynak is fontos vonulata lett a nőtörténeti kutatások megjelenése, de a jogtörténetek is kitérnek a nők múltbeli jogaira. Nyelvtörténeti tárgyú kutatásom e területek mentén helyezkedik el: középmagyar kori úriszéki periratok forráskiadása (Varga szerk. 1958) alapján elemzem feleségek tárgyalótermi diskurzusokban betöltött szerepét a kritikai diszkurzuselemzés szemléletmódjával.

A boszorkányperekben található olyan esetek, amikor – korábbi érvelésem szerint – vélhetően a patriarchális világkép miatt a tanúk a párt együttesen, egy egységként kezelik (Havasi 2018). Ebből kiindulva jelen dolgozat célja elsődlegesen annak vizsgálata, hogyan reprezentálják nyelvileg a férjükkal perbefogott vagy pert indító feleségeket az úriszéki peres iratok, illetve hogyan illethette meg őket a beszédjog – a beszédjog-elosztás és a beszélőváltások irányítása ugyanis a hatalom, hierarchia megnyilvánulási lehetősége, illetve nyelvészeti szempontból ezek mutatója (Hátori 2006, 135).

A nyelvtörténeti kutatást limitálja a források felhasználhatósága, így hangsúlyozni kell, hogy az eredeti tárgyalótermi diskurzus csupán a jegyző által vélt és valós befogadók számára készített periratokból ismerhető meg: a kutatás tárgya pontosabban tehát elsődlegesen annak vizsgálata, hogy az előbb említett tényezők hogyan tükröződnek a középmagyar kori tárgyalótermi diskurzus egy befogadója, a korabeli jegyző interpretációjában. A középmagyar nyelv vizsgálatakor a periratok dokumentumaira, mint beszélt nyelvi forrásokra tekintenek a kutatások (vö. Pusztai 1999, 2005), miképpen általában a történeti pragmatika is a beszédszerű elemeket, a spontán szöveget keresi a régebbi korok szövegeiben (Taavitsainen–Fitzmaurice 2007, 18). A megközelítés jogosságát korántsem megkérdőjelezve, de a periratok vizsgálatának fókuszát megváltoztatva felvetem, hogy a közvetítettség

dokumentumaiként is érdekesek az elemzésre: a korábbi diszkurzusokat befogadó szereplők által nyelvileg közvetített társadalmi viszonyokat kívánom az előtérbe helyezni. Nem példa nélküli, hogy a beszélt nyelvnek tartható sajátosságok helyett a történeti szövegek elemzésekor a rögzítettség valamilyen szintje kerül előtérbe. Ez azért lényeges az elemzett anyag szempontjából, mert az úriszéki peres iratok forráskiadásában ismerünk egy befogadót, aki nyomott hagyott saját szövegértelmezéséről és interpretálásáról: a szerkesztőt. Vargának a filológiai pontosságra törekvő munkájában a szerkesztői összefoglalók és lábjegyzetek tanúskodnak a középmagyar jegyző szövegének befogadásáról.

A dolgozat kérdésfelvetése, hogy a középmagyar kori periratokban a férjükkel együtt peres félként szereplő feleségek nyelvileg hogyan reprezentálódnak a periratokban, illetve hogy a középmagyar kori társadalmi jellemzőket az intézményes diszkurzussal átöröközheti-e a középmagyar jegyző a modern befogadóként megjelenő 20. századi szerkesztőnek. Az utóbbi kérdésfelvetéssel azt vizsgálom, hogy a modern kommentárok mutatnak-e a középmagyar korra utaló viszonyokat, illetve a középmagyar kori jegyző nyelvi megoldásaiban tükröződő világképet, azon belül a férj-feleség szerepeket és azok jogi vonatkozásait reflektálttá teszi-e a szerkesztő, problematikus csomópontok esetén kitér-e a társadalmi háttérre. A vizsgálatot saját elemzések mellett nyelvtörténet szemináriumok hallgatóitól érkező adatokkal végeztem, a csoportok periratok feldolgozását kérő szövegértési kérdéseket tartalmazó feladatot kaptak.

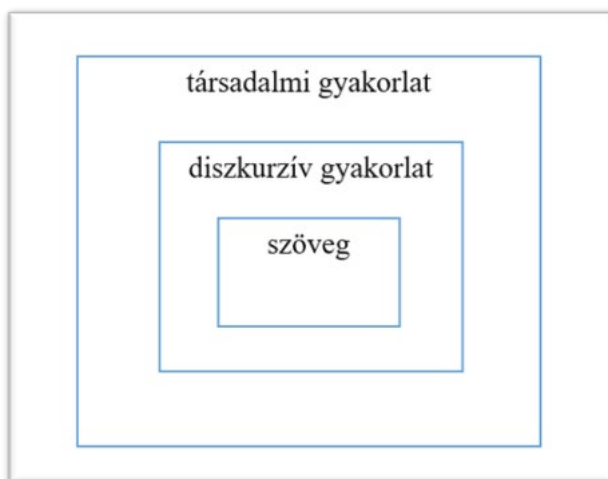
1. ábra. A forráskiadás, a vizsgált periratok rétegei

Az elméleti keret

A dolgozat a történeti szociopragmatika területéhez, valamint a kritikai diszkurzuselemzés szemléletmódjához csatlakozik. A történeti szociopragmatika a nyelvtudományon belüli fordulatok – a nyelvhasználat-központú, a szociokulturális-irányultságú, a hagyományosan marginálisnak tekinthető témák felé forduló érdeklődés – mentén jött létre, a nyelvészetben belüli fordulatok interdiszciplináris területet képező „melléktermékeként” (Taavitsainen–Jucker 2015).

A kritikai diszkurzuselemzés (KDE, CDA) a társadalommagyarázatot célul kitűző diszkurzuselemzés irányzata, amely a nyelvet az elnyomást és kirekesztést megvalósítani képes társadalmi gyakorlatnak és eszköznek tekinti Foucault filozófiája nyomán (Boronkai 2009, 44). Olyan irányzat a diszkurzuselemzésen belül, amelynek középpontjában a dominancia és egyenlőtlenség vizsgálata áll, ezek nyelvi reprodukciója és fenntartása (van Dijk 2003). Nyelvészeti alapon mutatja ki a társadalmi egyenlőtlenségeket, feltárni szándékozik ezeket (Wodak 1999, 185). Hatalmas területe a társadalmi nemből fakadó egyenlőtlenség diszkurzív alapú kutatása, de foglalkozik a jogi nyelvezettel is (van Dijk 2003, 356–358).

A kritikai diszkurzuselemzés történeti nyelvészeti felhasználása nem példa nélküli – Wood (2007), magyar anyagon pedig Sárosi (2014) levelezések vizsgálatára használja a társadalmi nem szerepét is bevonva, Maitz (2008) pedig a névváltoztatásokhoz kapcsolódó propagandát elemzi ilyen személetben dualizmus-kori anyagon. A diszkurzuselemzés történeti antropológiai alkalmazási lehetőségét peres anyagon mutatja be Bokor, munkája szintén genderszemponturnak (2004). Jelen dolgozat Wood (2007) és Sárosi (2014) genderszemponturnak is megjelenítő elemzéseinek nyomán Norman Fairclough (1992, 1995) háromdimenziós, a nyelvi adatok értelmezését a szöveg megalkotásának és befogadásának körülményeivel, valamint a résztvevőket meghatározó társadalmi helyzet leírásával kiegészítő modelljét használja.

2. ábra. A diszkurzív dimenziói Fairclough (1992, 93) alapján

Fairclough-nál a szöveg a diszkurzív gyakorlatba, azaz a szöveg létrehozásának, megosztásának és befogadásának körülményeibe, valamint a társadalmi gyakorlatba ágyazódik (l. a 2. ábrát). Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a szöveg értelmezése csak a másik két tényező elemzésével lehet teljes. A háromdimenziós modell alapján történő bemutatás a továbbiakban segíti a kutatási kérdés jobb bemutatását, az interdiszciplináris jellegű munka kibontását is.

A társadalmi gyakorlat

Az úriszék működése

Az elemzett periratok az úriszék működését dokumentáló lejegyzések. Az úriszék (sedes dominalis) a XII. század végére alakult ki annak a szokásjognak a hitelesítésével, hogy a jobbágyok feljebbvalójukhoz járulnak a vitás kérdések eldöntésére (Bédi 2009, 244). Az uradalmi ügyész képviselte a földesúri érdeket, általában egyszersmind ő töltötte be a jegyzői szerepet (Degré 2004, 120). Jelen volt továbbá a szolgabíró, esetleg egyéb megyei képviselő, akinek tájékoztató szerepe volt (Bédi 2009, 246), esküdtjével ügyelt a törvényesség fenntartására (Degré 2004, 118).

A dolgozat nyelvtörténeti elemzésének társadalmi hátterét az alkotja, hogy a kora újkorban – a nyelvtörténeti középmagyar korban – milyen jogai voltak a nőknek. A polgári és politikai jogokkal ellentétben a kora újkori Európa büntetőjogáról általánosságban elmondható, hogy a nőket és a

férfiakat azonos módon kezeli (Bock 2002, 48). Érdekes lehet azonban a nők büntetőjogi státuszát jobban megvilágítani, már csak azért is, mert a nyelvészeti elemzés szükségességét az is mutatja, hogy a magyar jogtörténeti szakirodalom álláspontja nem egységes. Nem tekinthetünk el attól, hogy a jogi szövegekre koncentrálo régebbi elemzések kifejezetten hangsúlyozzák a nők jog- és cselekvőképességét már a középkortól kezdve. Egyes jogtörténeti elemzések mellett érvelnek, hogy a nők már a középkori jogrendszerben is perképesek, így a nemi gyámság (Kelemen 1929, 114), a férji hatalom (Gáspár 2007, 66, Máday 1913, 36, Tárkány Szücs 1981, 416) létezését vonják kétségbe a magyar jogrendszerben. Más munkák viszont ennek ellenkezőjét állítják; megfigyeléseik szerint az 1848 előtti jogban számolhatunk a férji hatalommal; a férj feleségének törvényes képviselője is lehetett a perekben (Bódiné Beliznai–Zslinszky 2004, 124, Géra 2014, 382). Mátya szintén a joggyakorlatot, a 19. század első felének debreceni peres ügyeit vizsgálja. Számos helyzetben megegyezőnek látja a nők és férfiak esélyeit, azonban vizsgálódása szerint tanúként elfogadottabbak voltak a férfiak, a feleségek vallomása gyakran csupán a férfiak által elmondottak megerősítésére szolgált. Nőket dokumentumok hitelesítésére is kevésbé kértek fel, ezekből arra következtet, hogy szavuk nem számított annyira, mint a férfiaké (Mátya 2003, 183). A történeti, illetve jogtörténeti álláspont tehát a kérdésben ellentmondásos, ezért remélhető, hogy a nyelvészeti elemzés hozzájárulhat a társadalmi gyakorlat akár jobb megvilágításához is.

A regesztákhoz kapcsolódó társadalmi gyakorlat

A periratok beágyazódnak ugyanakkor egy másik társadalmi gyakorlatba is: a 20. századi szocialista történetfelfogásába, amelyet a forráskiadás az előszóban rögzítve deklaráltan képvisel. Az úriszéki peres iratok magyarázatát, az ezekhez kapcsolódó történelemképet illetően sem kivételes a forráskiadás: a történész Eckhardt is az ideologikus elvárásnak megfelelően a földesúri elnyomás bizonyítékaként láttatja az úriszéki peres anyagot (1954, 1964). A forráskiadás szerkesztője – az előszó szerint legalábbis – úgy tekint a dokumentumokra, mint a földesúri elnyomás bizonyítékaira, a jobbágyság helyzetének megvilágítására használja ezeket a kor politikai diszkurzusának megfelelően. Kérdéses lehet, ha a szerkesztő deklarált céljának megfelelően kritikai szempontból, a szocialista ideológiának megfelelően viszonyul a szövegekhez, kívánja-e a nők helyzetét is reflektálttá tenni.¹ A

¹ Ez a szocialista ideológia keretében elképzelhető lenne, ezt szemlélteti a következő idézet a jogtörténeti szakirodalom köréből: „világossá válik, hogy a feudális atyai és férji hatalomnak nemcsak az atyai és férji hatalom eltörlése lehet az antitézise, hanem a burzsoá atyai és férji

szocialista időszakban ugyanis a paternalista felfogás ellenére a nőket a hivatalos diszkurzusokban egyenrangú félként igyekeztek megjeleníteni (Tóth 2010, 9).

A diszkurzív gyakorlat periratokban

A szövegek dokumentálják a múlt nyelvhasználati eseményeit, a korok jellemző szöveghagyományai, szövegtípusai reprezentálják a beszélőközösséget (Kuna 2017). A nyelvi eseményként is felfogható úriszéki perek dokumentumai a periratok.

Az angol nyelvű tanúvallomások esetén is megfigyelt jelenség, hogy a latin formulák jelenléte jegyzői közbeavatkozásra utalhat – a jegyzők jóval inkább a tartalom átadására, mintsem a tanúk szövegének reprodukálására törekedhettek (Letzky 2015, 345). A jegyzői közbeavatkozás problémája a tárgyalótermi diszkurzusok történetén átível: napjaink jog és nyelv kutatásainak is fontos kérdése, hogy a rögzített vallomások nagyban eltérhetnek az eredetitől, a kihallgató szövegre tett hatását is mutathatják (Komter 2010). Emellett a tárgyalótermi kommunikációban a diszkurzus szerveződésének árulkodó eleme, hogy a beszélőváltás csak külválasztással történhet; a kommunikáció irányítása a bíró feladata (Dobos 2010: 95). Az aszimmetria nemcsak a jegyző munkájában is látható, hiszen a választott formákkal – például hogy egyenes vagy függő beszédként rögzíti a vallomásokat – manipulálhatja a rögzített diszkurzust (Kryk-Kastovsky 2006, 171), a szóbeliség szándékos elnyomása is megfigyelhető (Collins 2001) így a hatóság befolyása a rögzítés folyamataira is kiterjed. A társadalmi gyakorlatnak – a nők jogi helyzetének – nagy hatása lehetett a diszkurzív gyakorlatra, és befolyásolhatta megszólalási lehetőségeiket. Nem peres félként, hanem tanúként fellépő nők megszólalásait, a bíró nőkhöz és férfiakhoz intézett kérdéseit elemzi a történeti szociopragmatika nézőpontjából Culpeper és Kytö (2000). Próbatizsgálatnak tekintett elemzésük feltételezése szerint a tanú társadalmi neme meghatározhatja a bírói kérdést, illetve az erre válaszként adott narratívát vagy megszólalást is. A női tanúktól kifejezetten azt várták el, hogy kifejtett narratívát adjanak a szóban forgó bűnesetről, míg a férfiak rövidebb válaszokat adhattak, ez az oka annak is, hogy a perekben a női tanúk többet beszéltek. Ez azonban az elemzés szerint korántsem jár együtt a nők megbecsültségével. Sőt, a női vallomások kifejtettségét azzal magyarázzák, hogy a nők nem rendelkeztek hatalommal, így sokkal inkább együttműködő kommunikációt kellett felmutatniuk, minél kifejtettebb vallomást adniuk

hatalommal való felváltása is, ehhez pedig a döntő lépést a feudális tulajdon széttröcskölésével már megtették. Visszaállítják tehát az atyai és a férji hatalmat.” (Eörsi 1975, 135)

(Culpeper–Kytö 2000, 65). Ezen felül a bírói partikulahasználatban a nők és férfiak megszólításának különbözőségéből arra következtetnek, hogy a nők vallomását kevésbé tekintették megbízhatónak (Culpeper–Kytö 2000, 75).

A regesztákhoz kapcsolódó diszkurzív gyakorlat

Az elemzett forrásanyag kiadott változatában a szerkesztői munka során még egy réteg került a jegyzői szövegre: a szerkesztői magyarázat. Varga ugyanis a későbbi kutatásokat megkönnyítendő regesztákat, azaz a periratok tartalmát összefoglaló néhány mondatos segédleteket, emellett magyarázó lábjegyzeteket is illesztett a periratokhoz. Ezáltal a perszövegekhez minden esetben tartozik egy 20. századi befogadó kommentárja. A szerkesztő úgy ábrázolja a szöveg közzétételét, mint a szocialista ideológiának megfelelő, történelemértelmező aktust. A lábjegyzetekkel a közreadó munkatársak irányítani kívánják a az olvasó befogadási folyamatait. Egyes esetekben csupán a latin formulákat helyesbítik, az átíráshoz fűznek megjegyzést vagy jogi magyarázatot adnak, de élnek kritikával is a deklarált célnak megfelelően, a feudális viszonyokat elítélő összefüggésben tüntetve fel a perbeli eseményeket vagy a jegyző fogalmazásmódját.

Munkám során az úriszéki perek forráskiadásából a regesztákat és jegyzői tárgymegjelöléseket áttekintve azokat a pereket dolgoztam fel, amelyek felperes vagy alperes pozíciójába házaspár került.² Elemzésemben a szöveg szintjén arra fókuszáltam, hogy a jegyző tárgymegjelölésében, az általa összeállított periratokban hogyan nevezik meg a feleseket, tükröződik-e jogi szerepük, valamint kapnak-e beszédjogot, van-e szerepük a diskurzusban. Ezt összevettem a 20. századi szerkesztői jegyzetekkel, vizsgáltam, hogy a regesztákban és a lábjegyzetekben hogyan utalnak a felesekre, illetve a szerkesztő kiemeli-e, ha a jegyzői munkában csak a társadalmi gyakorlat tükrében értelmezhető nyelvi vagy diszkurzív jelenséggel lehet találkozni. A munkám során értelmezem a nők megnevezéseit, említéseit (vö. B. Gergely 1993, 1995, 2011, Fercsik 2003), valamint a szövegekben a beszédjoghoz fűződő diszkurzív gyakorlatot a kora újkori társadalmi gyakorlat háttérével. Előbbiben a hagyományos nyelvtörténetírásra támaszkodom, amely elmélettől függetlenül, de a használatot figyelembe véve foglalkozik a megszólítások, megnevezések kérdésével. Az elemzésekben igyekszem a kutatás anyagát a

² Az anyaggyűjtésnél a regeszták és tárgymegjelölések alapján az összes ilyen periratot áttekinttem. A dolgozat következtetéseire itt csak röviden utalva azonban felvethető, hogy elképzelhetők olyan esetek is, amelyek a nők jogi helyzete miatt kimaradtak a gyűjtésből. A tanulmány elemzései között részletesen ugyan nem szerepel az összes irat, de a kérdőíves gyűjtés adatainak bemutatása előtt utalok azokra a dokumentumokra is, amelyek jelen következtetést árnyalhatják.

korábbi szakirodalom adatainak tükrében részletezni és a megnevezésekben látható eltéréseket ezeket normaként véve viszonyítani.

A férj beszédjoga a feleségé helyett

A perkiadásokban a becsületsértési perek esetén gyakran jelenik meg, hogy a férjet gyámként citálják, erre a jegyző külön *honoris causa* vagy *honoris gratia* formával utalhat (vö. pl. Kiss – Pál-Antal szerk. 2002, 481, 495, 508, 595, 625). A *honoris causa* eseteihez hasonlóan az úriszéki peres kötetben is található olyan jogeset, amelyben a férfit fogják perbe, miközben a nő követ el bűnt, azonban itt latin formula nem rögzíti a férfi jogi gyámságának, tehát a vonatkozó társadalmi gyakorlat tényét.

Egy 1584-es perben (Varga szerk. 1958, 73–74) a földesúri birtokról történő feltételezett lopás egyik elkövetőjét vádolják és ítélik pénzbüntetésre – pontosabban az elkövető nő férjét, Kloyber Benedeket.

(1) 1584: az Kloyber Benedek feleseghe harmad magawal be menth az kapazthas kertben, es oth az kapaztha leweleth harmad maghauual anyth hordoth el, hogý egý zekeren allegh wýhettek wolna el (74)

(2) 1584: Ehez kepezth en nem tagadom, wgi mond, feleseghem ky menth, a kyth az kapassok le törthenek, azth hozthak be, azth en nem taghadom. (74)

(3) 1584: Mywel hogi ő magha sem tagagya, hogi nem hoztha wolna sem az makoth, sem kenigh az kapoztha leweleth, mywel hogi twgja, hogi az wr jozagha tylalmas, hogi beketh hagyoth wolna nekiy. De mywel hogi ő awal semyth nem gondolth, hanem wgi mynth hattalmassol mynd az keth feleth el hoztha, kyth ő magha sem tagadoth, azerth wram w Nagnak hattalmon maradoth, wgy mynth Hung. fl. 40; az wdwar byronak keth panazerth fizessen fl. 1. den. 60, az saffarnak 72 beczel, panaz pénzel. (74)

A per tárgymegjelölése magyar. Peres félként csak Kloyber Benedeket jelöli meg, a vele szemben álló földesúri hatóság a per kontextusából következtethető ki. A feleség szerepe az első idézett megnyilatkozásból, az udvarbíró férfihöz intézett szavaiból derül ki. A nőt rokonságneves megnevezéssel (1) illeti, emellett még egyszer fordul elő ugyanilyen formában leírt rokonságneves megnevezéssel az asszony. Beszédjoga az udvarbíró mellett a férfinak van, egy udvarbírói és egy alperesi forduló szerepel az iratban a jegyző interpretációjában. A (2)-es példában látható módon a férj által mondottként rögzített részben sincsen megnevezve saját névelemmel, csupán a férfihöz fűződő kapcsolat révén, ez szintén kétszer jelenik meg az iratban. A

perszövegben az egyeztetéssel kifejezett alanyok a férfira utalnak, az ő beszédjoga kapcsolódik a lejegyzett szövegben a függő beszédet bevezető formulákhoz is – az *ngi mond* formulát a jegyző folyamatosan beiktatja a férj vallomásába. A (2)-es és (3)-as részlet mutatja, hogy a helyzet kifejezetten anomáliákat állít elő a megszövegezésben, amely a jegyzői produktumot jellemzi. A történetiségben a peres anyagok esetében a szabad függő beszéd és az egyenes idézés megoldásai keveredhetnek (Tátrai 2011, 165–166), itt a (3) példáján látható, hogy az egyenes idézetbe ékelődik be a jegyző kiindulópontja. A jegyző a férj megnyilatkozásaival láttatná a történeteket a periratban – a férj azonban nem szereplője annak az eseménynek, amelyről vádlottként vallomást tesz. A példákon látható, hogy az egyenes idézés alkalmasabb arra, hogy feleség cselekedeteit a férjétől külön rögzítsék. Ugyanakkor az egyenes idézés mutatja azt is, hogy valakinek a szavait érdemes pontosan rögzíteni (Jonhson 2015, 374) – árulkodó így, hogy ez a feleség esetében valószínűleg elmarad.

A (3) példából azonban kitűnik, hogy – mivel az *ő* személyes névmás a magyarban nem alkalmas a társadalmi nem szerinti megkülönböztetésre – az „*ő magha sem tagagya*” a „*nem hozttha volna*”, a „*twgja*” és a „*hagyoth*” alanya megegyezik grammatikailag. Ezek azonban nem ugyanarra a személyre vonatkoznának: a cselekvések a nőre, a vallomástételhez kapcsolódó és jogi aktusok azonban a férfira, csakúgy mint a kétszer előforduló „*ő magha*”, illetve a záró „*fizessen*”. Különösen problematikus a „*twgja*” és a „*gondolth*” esete, amelyek úgy utalnak a nő mentális állapotaira, hogy neki nincsen beszédjoga a per során, tehát a férfi az ő tudatáról tehetett vallomást. Továbbá a tagadás joga is a nőt illetné meg, azonban ez a férfi felpereshez kapcsolódó jog, amit hangsúlyossá tesz az „*ő magha*” kétszeri kiemelése.

A szerkesztői regeszta részben képes tisztázni a helyzetet, azonban hasonló anomáliákat tükröz (4). A férfit azonosítja az alperes személyként, valamint rögzíti a bírságot is, amelyet ő kap.

(4) 1958: Jobbágyot, akinek felesége az úr káposztáskertjéből kapálás közben letört káposztaleveleket és magtárából ott már kicsírázott makkot hordott el, mint az úr jószágán hatalmaskodót, 40 forintra bírságotják, s a panaszpénzt is meg kell fizetnie. (73)

Problémássá az válik a regeszta szövegében, hogy a „*mint az úr jószágán hatalmaskodót*” formula is a férfihoz kapcsolódik, azonban az előző tagmondatban leírt bűneset elkövetője nem ő, hanem a felesége, így kérdéses, mennyire tekinthető a férj hatalmaskodónak, mikor hozzá nem kötődik aktív tett. A szerkesztő lábjegyzetben megerősíti, hogy a peres felek a földesúr és udvarbírája, illetve Kloyber Benedek. A regeszta pedig utal arra, hogy a férfihoz aktív tett nem kötődik. A társadalmi és diszkurzív gyakorlat

magyarázata kívánatos lehetne, azonban ezt nem teszi meg a szerkesztő, hanem ugyanazt a szöveg szintjén is megjelenő zavart produkálja, amely a jegyzői szöveget is jellemzi. A diszkurzív gyakorlat tükrében a férfinak van vallomástételi joga, a társadalmi gyakorlat tükrében pedig fizetési kötelezettsége, de grammatikailag olyan tetteket vonatkoztat a regeszta is férfira, amelyeket nem ő tett meg. A szerkesztő egyetlen kritikai megjegyzést fűz a szocialista ideológia tükrében a perhez, amely a hatalmaskodás büntetést elemzi a feudalizmus elnyomó rendszerének elemeként. A társadalmi és diszkurzív gyakorlat a periratban a megértést nehezítő elemekre nem reflektál közvetlenül, bár szerencsés, hogy a férfi peres félként való kiemelését megtartja.

Férfi szerepeltetése nő helyett a jegyzői szövegben

Jogi képviselőt máskor is kap a férfi az alperes nő helyett (Varga szerk. 1958, 855). A férfi megszólalása a tárgyalótermi diskurzusban nem váltja ki a női megszólalást a következő példában – azonban azért, mert egyáltalán nem szerepel a periratban megszólalás, csupán a jegyzői latin tárgymegjelölés (5), az eset ismertetése magyarul, valamint az ítélet.

(5) 1681: In negotio Matthiae Koszmalý et Georgii Nehéz Peszériensium (855)

(6) 1681: jóll lehet mas egyéb büntetű sententiaja érte volna eőket, de uraik jamborságára és czendeségére nizve az sententiaja enyhítettett (855)

A jegyzői szövegből kiderül, hogy két feleség közötti vita az oka a pernek, azonban a peres felek nem ők, hanem férjeik. A férfiak életvitele nemcsak jogi szempontból ad alkalmat szerepeltetésükre, hanem érvként is szolgál a jegyző által konstruált szövegben (6): az ő magaviseletük az oka annak, hogy a nők – akiknek egyébként a nevét sem tudjuk meg – kisebb büntetést kapnak. A szerkesztői regeszta a meglévő társadalmi gyakorlatra csak részben reagál, az összefoglalóba bekerül, hogy a férfiak viselkedése számít enyhítő körülménynek, az azonban elsikkad, hogy ez azért is lehetséges, mert ellenük, és nem a feleségek ellen indul a peres eljárás, bár itt a büntetést már a feleségekre vonatkoztatható.

Mellékes női szerep

Átmeneti kategóriát képez, amikor a nő mintegy a férfi bűneinek alátámasztójaként szerepel a perben. A jobbágyok által az ispán ellen indított perben (Varga szerk. 1958, 348–352) például nyelvi véték áll a középpontban, egy ispán a jobbágyait szidalmazza.

(7) őket szidalmazna az A es nem maga csak, hanem feleszegeis, Anna aszony (349)

(8) A dienesdi jobbágyok és ispánjuk között viszály keletkezett, mert az ispán feleségével együtt rútol szidalmazta a jobbágyokat (348)

A jegyző közvetítésében (7) inkább mellékesen szerepel a nő, a regeszta is (8) ezt próbálja tükrözni. A feleségnek bár szerepel saját névelemes megnevezése, az a rokonságneves megnevezéshez kapcsolódik és csak a keresztnévet tartalmazza. A korban nemcsak a vallomástétel megerősítésére szolgálhattak a női megszólalások, hanem a tárgyalótermi gyakorlatban a női rokonokra való utalás is alátámasztó indokként szerepelhetett a periratokban. Kérdéses azonban, hogy amennyiben a nő is ugyanazt a nyelvi vétékot követte el, ő miért nem alperese a pernek (a pert bevezető latin tárgymegjelölésben egyáltalán nem szerepel, ezt tükrözi a szerkesztői regeszta megfogalmazása is).

Tisztázatlan női szerep –a társadalmi gyakorlat figyelmen kívül hagyása a szerkesztői szövegben

Egy perben egy kovács ellen lép fel felperesként az őt szolgáló Toth János (Varga szerk. 1958, 228). A periratban a János nevű kovács és Toth János fordulói rögzíti a jegyző. Az alperes fordulói előtt rövidítéssel jelöli a névelemet és a megszólalás tényét, míg a felperes férfi fordulójánál csak a függő beszédet, illetve idézetet bevezető formula szerepel, vagy pedig semmi nem jelöli a megnyilatkozó személyét.

(9) 1592: Causa Joannis Tott contra Joannem Kowach (228)

(10) 1592: Ezen hyteoth találtak az Toth János feleseghenek. Az hittol tiltotta János kowach, de azerth megh eskwth az azzonj fl. 6. (228)

A jegyző latin tárgymegjelölése (9) egyértelművé teszi, hogy csak a férfit tekinti felperesnek. A nő szerepe tárgyasított, amire az utal, hogy a férfi kiházásítása érvként szerepel a per során, ami a kovács jóindulatát hivatott bizonyítani. Nincsen a perben rögzített női megszólalás, azonban a

tárgyalótermi diskurzusban a nő felszólalhatott a férj által vallottak alátámasztására: a jegyző szerint az asszony által tett eskü a férfit erősíti meg (10). A jegyző által megkonstruált periratban a nő rokonságneves megnevezéssel szerepel.

(11) 1958: Szolga és felesége követelik a jobbágy-gazdától a nála töltött több évi szolgálatukért járó bért. A gazda azzal érvel, hogy a szolga nála szegődetlen volt, s kiházasítására is költött. Minthogy a felperes mindkét érvre megfelel, felesége pedig a maga követelésére meg is esküszik, az úriszék elrendeli a felperesek kielégítését. (228)

A perben a női szerep kifejezetten problematikussá a szerkesztői regeszta tükrében válik. A szerkesztői megfogalmazás (11) peres félnek tekinti a nőt is, ezt azonban a perirat szövege nem teszi indokolttá. A részletben megfigyelhető, hogy a jegyzetapparátus sem dönt a felperes személyről, felváltva azonosítja felperesként a pár egészét, illetve a férfit. Toth János következetesen *felperesként* szerepel, felesége viszont ezzel szembeállítva *az asszonyként*. Az egyes számú *felperes* mindig a férjre utal, azonban a regeszta már *felperesekről* beszél többes számban, ez az ellentét okozza a tisztázatlanságot. Az összefoglaló is rögzíti, hogy beszédjoga a férfinak van a tárgyalótermi helyzetben, a nőhöz csupán a férfi szavainak megerősítése, az eskü kapcsolódik nyelvi tevékenységként.

Azt láthatjuk, hogy a szerkesztő nem teszi reflektálttá a társadalmi gyakorlatot, a diszkurzív gyakorlatot viszont tisztázza. A középmagyar és a modern kor társadalmi gyakorlatának ellentétességéből fakadhat, hogy a 20. századi szerkesztő másképpen kezeli a feleség szerepét, mint a jegyző. Részben azonban átveszi a jegyző által megalkotott viszonyokat, ez okozhatja azt, hogy a *felperes* automatikusan a férfival azonosítandó a jegyzetanyagban. A *felperesek* megnevezés azonban már a 20. század társadalmi gyakorlatának tükrében értelmezhető. A szövegben létrejövő ellentmondás a társadalmi gyakorlatra való reflektálással lett volna feloldható.

Egy tolvaj és felesége perében hasonló történik (Varga szerk. 1958, 957): alapvetően kérdéses a feleség szerepe a perirat és a regeszta olvasásakor. A jegyzői latin tárgymegjelölés egyértelműen alperesként jelöli meg a feleséget is (12), azonban a nőnek semmilyen formában nem szerepel a neve, csupán feleségként ismerjük meg.

(12) 1655: Actio Joannis Mézes Makarjasiensis uti A contra Joannem Muzga uti I consequentere consortem eiusdem (957)

(13) 1655: magais az I nem tagadgia az tehennek megh njuzását és lopását (957)

A jegyző magyar szövegében ettől eltekintve a férfit jelöli az alperest rövidítő *I* (13), a nő pedig feleségként, és nem jogi szerepénél fogva jelenik meg. Beszédjoga is csupán a férfinak van. A regeszta a jegyző magyar szövegének megfogalmazását (14) veszi át mechanikusan, nem a latin tárgymegjelölést. A feleséget ezáltal bűnrészesnek tekinti (15).

(14) 1655: Az feleseghe penigh, jollehet társa az vetkebennis, hasonlot erdemlene, de mivel négy nevetlen gyermeki vadnak, azokra nézve megh marad élete (957)

(15) 1958: Az úriszék egy tehén ellopása miatt a tolvajt felakasztásra, bűnrészes feleségét pedig – bár ez is halált érdemelne – négy nevetlen gyermekére való tekintettel, az akasztófa alatt hóhér általi megverettetésre ítéli. (957)

A jegyzői formula mechanikus átvételével a jegyzői értékítéletet is átveszi az összefoglaló. Nem teljesen megalapozott, feltehetően a társadalmi gyakorlat részleges reflektálására, a diszkurzív gyakorlat feletti elsiklásra utal, hogy a regeszta megfogalmazása nem tükrözi a nő alperesi szerepét.

Egyesített jogi szerep – a diszkurzív gyakorlat figyelmen kívül hagyása a szerkesztői szövegben

Földesúrtól bort lopó házaspár perében (Varga szerk. 1958, 494) már indokolt, hogy a feleség és a férj is alperesként jelenik meg.

(16) 1693: providum Andream Mészáros et consortem eiusdem Catharinam Schleiner (494)

(17) 1693: I personaliter adstando aszt mondgya, hogy az pöcsétet föl nem szakasztották, hanem nedves lévén az hordó és esős lévén az üdő, magátul szakadot föl az pöcsét. (494)

(18) 1693: I negant actionem. (494)

(19) 1693: I-k erős hitre megh esküdvén negativájok szerint (494)

A jegyzői tárgymegjelölés (16) mindkettejüket alperesként határozza meg. Azonban az már kevésbé mutatja egyenlő súlyúnak a férfi és a nő perbeli szerepeltetését, ahogyan a periratban a beszédjog tükröződik. Kettősség látható az alperesek vallomásának jelölésében. Két esetben jelenik meg a megszólalások közvetítése a per során, a kifejtett változat (17) a férfit jelöli meg megszólalóként. Mindezek után a jegyzői záró formulákban már két

alperes szerepel (19), noha a szöveg semmilyen nyomát nem adta annak, hogy a nőnek is lett volna tagadó vallomása, azaz vagy nem illette meg beszédjog, vagy a jegyző nem tartotta lejegyzésre érdemesnek a női tagadást, ha volt ilyen. A tagadás ténye (18) mindkét vádlotthoz társított, a szövege azonban nincs lejegyezve. Abban az esetben, amikor valóban olvasható a vallomás, idézetként, illetve függő beszédként, egyes számban szerepel az alperes. Azokban az esetekben, amikor az alperesek többes számban, illetve többes számban ragozott igével szerepelnek, nem található idézett vagy függő beszédes megszólalás a perben – csupán a tagadás tényét rögzíti a jegyző. Azaz a használt kifejezések ellenére periratban nem olvasható női megszólalás. A jegyző mechanikusan alkalmazhatta a többes szám harmadik személyt, illetve az alpereseket többes számban megjelölő *I-k* rövidítést, még akkor is, amikor ez indokolatlan lehet.

A regeszta a jegyzői tárgymegjelölésnek megfelelően a kocsmárost és feleségét is alperesnek tekinti. Szintén a jegyző munkájának helyes és körütekintő átvételét jelzi, hogy a házaspár mindkét tagjához kapcsolja az ártatlanságot bizonyító eskü megtételét.

(20) 1958: A vádlottak szerint a pecsét magától szakadt fel, mert a hordó nedves volt, az idő pedig esős. (494)

A regeszta beszédjoghoz kapcsolódó része azonban problematikus: kérdéses, hogy a *vádlottak szerint* kifejezés (20) mennyire jogosan jelöli a pár mindkét tagját. Áruzkodó, hogy a (20)-as szerkesztői megjegyzés forrása valószínűleg a (19)-es jegyzői közvetítésű függő beszéd, ahol az állítás tényei transzformálódnak, a vallomást tevő személyek azonban megváltoznak, a szerkesztő többes számú megjelölést használt az állítás forrásaként. A szerkesztő a regesztában tehát átveszi a jegyző megszólalását, azonban nem kezeli kiritkával, mert nem reflektál a középmagyar kori tárgyalótermi diszkurzív gyakorlatra, noha ezek tükrében lenne értelmezhető a perirat szövege és a lejegyzettek.

Egyesített jogi szerep – részben reflektált diszkurzív gyakorlat a szerkesztői szövegben

Nyelvi vétség, szitkozódás miatt indít pert a földesúr egy jobbágyházaspár ellen (Varga szerk. 1958, 518–520). Mindkettejüket megnevezi a jegyző alperesként a latin tárgymegjelölésben.

(21) 1621: felesegestől hatalmassan rea tamattanak, Elsőben ektelen gjalazattal szidalmazuan azt mondotak, salvo honore [...] Es igj az dominus

A-nak szolgálait kiűsztek, Melj czelekődetókról az I-nak az dominus A törűent var. (519)

(22) 1621: I ulterius dicit et negat totam actionem (519)

(23) 1621: az I-nak maga hitiüvel valo mentsegnek nem lehet ereire, mert nem kiczin dolog, az kit földes vra ellen mondot es költöt, hogj el szókót volna (519)

(24) 1621: az I-k az dominus A-nak ellenek valo feleletit teliessegessen tagadgjak (519)

A cselekvés a férfihoz és a nőhöz is kapcsolódik nyelvileg, bár megjegyezhető, hogy alapvetésként a férjhez való kapcsolódás értelmeződik. A többes számú, vagy inkább akként értelmezendő megnevezésekkel (21) ellentétben azonban beszédjoga csak a férfinak volt a tárgyalóteremben (22). A tettek tagadása azonban ebben az esetben is a pár egészéhez (24), azaz az alperes félhez fog tartozni, még akkor is, ha a nőtől nincs rögzített megszólalás. Értékes pontja a pernek, hogy a társadalmi gyakorlatra a jegyző reagál is kommentárjában (25).

(25) 1621: noha kettő az személy, az kik ellen az dominus A az actiót proponaltatta, de mind az által az ferfi fej egj felesegeüel [...] meg menthetj magat (520)

A szerkesztői regeszta a férfit és a nőt is alperesként azonosítja, emellett pontosan követi, hogy a kedvezőtlen ítélet elkerülésére szolgáló mentőesküt (l. Varga szerk. 1958, 1004) csak a férfi teszi le. A jegyzetanyagban azonban a *perbefogott* kifejezés jelöli a férfit, a nő ehhez rokonságneves megnevezéssel társul (26). A jegyzetben a beszédjog megléte a férfihoz kötődik egyértelműen (27). Ahhoz a megjegyzéshez, amelyben a pár nevében való rendelkezés jogát a jegyző a férfihoz társítja, a szerkesztő olyan kommentárt fűz, amelyben tisztázza, hogy a férfi eskütétele a két személyé helyén áll. Ekkor tisztázza is, hogy a *perbevont* a férfit jelöli, ugyanakkor ismételtlen kiemeli ezzel a perek és a kapcsolódó jegyzetek azon vonását, hogy a perben jogi személynek alapvetően a férfi tekintendő.

(26) 1958: Minthogy egyszerű tagadásán kívül mással (bizonyítékkal) védekezni nem tud, a perbefogott és felesége elődjüknak megfelelő számú (20–20) eskütárssal tegyenek tisztító esküt. (519)

(27) 1958: Tehát csak a perbevontnak (felesége nélkül) kell esküdnie az elődjának megfelelő 20 eskütárssal. (520)

A jegyző következetesen alperesként kezelte a férfit és a nőt is, a megszólalások azonban inkább a férfihoz kapcsolódnak. Csupán a rögzítetlen tartalmú, nyelvi formulának tűnő tagadás megléte kapcsolódik mindkettőjükhöz. A jegyző reflektál a kor társadalmi gyakorlatára és gondolkodásmódjára is közvetlenül. A rögzített jogi gyakorlatot a 20. századi szerkesztő sem hagyja magyarázat nélkül ebben az esetben.

Szerkesztői megjegyzések a társadalmi és a diszkurzív gyakorlatra

Bár egyébként is jellemző, hogy a perbefogott házaspárok esetében a többes számot felválthatja egyes száma férfira vonatkozóan, ezt egy esetben rögzíti is a szerkesztő magyarázó lábjegyzetben (Varga szerk. 1958, 741). Nem a társadalmi gyakorlatra vonatkoztatja a szöveg ezen jellegzetességét, nem kapcsolja hozzá a társadalmi nem fogalmát – a férfit *első perbefogottként* jelöli. A szerkesztői regeszta a férjről való ítélet hiányára hívja fel a figyelmet egy latin nyelvű perirat kapcsán (Varga szerk. 1958, 755).

(28) 1654: Causa contra Annam Dobravodczkam et maritum eiusdem Joannem Spanko tanquam publicos fures. (755)

Az alperesek itt a jegyzői megfogalmazásban és a regesztában is a nő és a férfi, valószínűleg a nőt kívánja bűnösebbnek feltüntetni a hatóság, hiszen rendhagyó módon az ő megnevezése szerepel elsőként. A vallomástétel lehetősége kizárólag a nőhöz kapcsolódik ennek megfelelően, a férfi az ítéletben is mintegy mellékesen jelenik meg – ennek tükrében viszont vitatható a szerkesztői megjegyzésben a férfiról való rendelkezés hiánya. A szerkesztői regeszta az alpereseket (a szlovák megszövegezést tükrözve) *tolvaj asszonyként* és *férjeként*, illetve a férfiként említi, tükrözve a periratban lévő eredeti viszonyokat. A társadalmi gyakorlatra röviden kitér a társadalmi nem vonatkozásában is, a büntetés nagyságát állítja kontrasztba a társadalmi nemmel. A per viszonyait az jellemzi, hogy alapvetően a nőhöz kapcsolódik a bűnösség, az irat a férfi bűnösségére nem koncentrálna, amit a megnevezések is követnek.

Az elemzések sora nem lehet teljes annak megjegyzése nélkül, hogy egyes perekben a férj és a feleség pontosan azonosított. Található túlnyomóan latin per, ahol a gyilkossággal vádolt férj és feleség cselekedetei részletezettek, emiatt *férfin* I és I *asszony* megkülönböztetés vonatkozik rájuk (szerk. Varga 1958, 708–717). Máskor a férjet és a feleséget is megnevezve a per mindig többes számú (szerk. Varga 1958, 632), vagy bár a regeszta megjelölése patriarchális („*falusi esküdt felesége*”), volt saját névelemes női megjelölés is a jegyzői szövegben (Varga szerk. 1958, 357).

Kérdőíves vizsgálat

Egyéni nyelvhasználói meglátásaim a következőkben adatközlők nyelvi ítéletével árnyalom. Az adatgyűjtés kérdőívvel zajlott, rövid, úriszéki perszövegekhez kapcsolódó szövegértési felmérést végeztem nyelvtörténet szemináriumi csoportok hallgatói – négy csoport összesen 52 diákja – körében.

Az adatgyűjtéssel a mai és a középmagyar kori diszkurzív gyakorlat eltérésének kiemelése mellett a dolgozat azon megállapítását kívántam tesztelni, hogy a regeszta azáltal, hogy nem reflektál a korabeli diszkurzív és társadalmi gyakorlatra, tovább erősítheti a mai befogadó-olvasó számára fellépő anomáliákat, a szövegben jogi szerepek megnevezésekben, az egyeztetéssel kifejezett alany ingadozásában kifejeződő tisztázatlanságát. Az adatközlőket négy csoportra osztottam. A Kovács ellen felperesként fellépő házaspár perét a Nyelvtörténet 1. szemináriumi csoport hallgatói dolgozták fel rövidege miatt. Az egyik szemináriumi csoport a peranyagot jegyzetekkel és regesztával ellátva kapta meg, a másik csoport azonban olyan formában, amelyben a jegyzetanyag és a regeszta nem szerepelt, így ezek nem irányíthaták az olvasók szövegértelmezését. A Kloyber Benedek és felesége elleni hosszabb pert a Nyelvtörténet 2. szemináriumok hallgatói dolgozták fel. Itt egy szemináriumi csoport szintén jegyzetanyaggal, egy pedig jegyzetanyag nélkül dolgozott a szöveggel. A hallgatók feladata a felperes vagy az alperes azonosítása volt a perben (attól függően, melyik pozícióban volt a házaspár). Emellett meg kellett jelölniük, mi okozott a kérdés megválaszolásában nyelvi vagy tartalmi nehézséget, kértem, hogy ezt lehetőleg a kifejtett válasz mellett a szövegben is jelöljék.

A kérdőíves vizsgálat eredményei: Tóth János és felesége perének értelmezése

A korábbiakban már elemzett perben a szövegbeli problémát az okozza, hogy a hogy bár a jegyző egyértelműen a férjet jelöli meg felperesként a latin tárgymegjelölésben, a feleséget is sérelem éri az eset kapcsán, és ő maga a férfit megerősítő esküt tesz, amelyet nem rögzítenek írásban.

A 20. századi szerkesztői jegyzetanyag nélkül dolgozó szemináriumi csoport válaszaiban jól megfigyelhető a nő szerepének tisztázatlansága. A tizennégy válaszadó közül ketten rögzítették bizonyosan tévesen az alperest (a felperest nevezik meg alperesként, az egyik válaszadó ki is tér arra, hogy mivel a felperes és az alperes keresztneves is *János*, nehéz volt az azonosítás). Nyolc válaszadó jelölte meg a férjet felperesként. Aki közülük indoklásként aláhúzott a szövegben vonatkozó, az állítását alátámasztó részletet, az kivétel nélkül a

latin tárgymegjelölést vette alapul, és ennek megfelelően a férfi nevét latin formában idézte válaszában. Egy válaszadó jelentette ki, hogy a perirat ellentmondásai miatt nem tudja határozottan eldönteni a kérdést. Három adatközlő válaszolta azt, hogy a férfit és a nőt is felperesnek kell tekinteni. Válaszelemük szövegbeli alátámasztásaként a női megszólaláshoz kapcsolódó jegyzői állítást, a nő rokonságneves megnevezését jelölik meg. Általában nem reflektálnak a válaszok arra, miért volt nehéz az azonosítás, nem vonják be a nők szerepéhez tartozó szociokulturális ismereteiket a perirat értelmezésére.

A jegyzetanyaggal dolgozók eredményei lényegesen különbözőek. Tizenhárman töltötték ki a kérdőívet. Itt a válaszadók túlnyomó többsége a szerkesztői regeszta alapján megfogalmazott választ adott: tízen azonosították a férfit és a nőt is felperesként. Általában jelölik, hogy a jegyzetekből vagy a regesztából dolgoztak, de előfordul olyan is, hogy a válaszadó a válaszelemet vélhetően a regesztára alapozza, viszont a férj jegyző által rögzített vallomásában jelöli a nő sérelmeit részletező mondatot. A szerkesztői szöveg tehát ekkor is irányítja a szöveg befogadását. Az előzőekkel ellentétben egyetlen adatközlő jelöli csak a férfit felperesként, de ez a válaszadó sem feledkezik meg a feleség említéséről.

Látható tehát, hogy a regeszta meglelte valóban irányítja a befogadást, és a két csoportban eltérő válaszok születtek. A regeszta nélkül olvasott szöveg jóval inkább lehetőséget adott a per kérdéses pontjainak kiemelésére. A kor társadalmi gyakorlatára egyik csoportban sem érkezett reakció.

A kérdőíves vizsgálat eredményei: Klotz Benedek (felesége) perének értelmezése

A korábban már elemzett perben a házaspár női tagja követ el bűnt a földesúr ellen, de a férfit fogják perbe, neki van vallomástételi joga a nő tetteiről.

A jegyzetek nélküli periratot tizennyolc hallgató értelmezte. Nem jellemző (egy esetben érkezett) olyan válasz, amely egyedül a férfit jelölné meg alperesként – ahogyan a jegyzői magyar nyelvű tárgymegjelölés teszi. Az adatközlők amellet, hogy megfigyelték, hogy problematikus a nő helyzete és ezzel párhuzamosan a férfi vallomástételi joga, az általam adott elemzéshez képest nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy az udvarbíró vallomása a női elkövetőn kívül tetteistársakat is említ, annak azonban nincs nyoma, hogy ellenük is eljárás indulna. Hatan azonosítják a nőt alperesként a perben, hatan pedig a nőt tetteistársaival. Indoklásként a válaszadók a szöveg olyan helyeit jelölik meg, amelyekben az udvarbíró és a férj megnyilatkozásában szerepel a nő megnevezése, de több ízben meg van jelölve ezek mellett a férj vallomását bevezető jegyzői formula, illetve jegyzői tárgymegjelölés. Ezek a helyek nem

is maradnak reflektálatlanul. Van, aki úgy értelmezi a férj jelenétét, hogy „*Maga Klobber Benedek tanúként van kihallgatva*”. Mások felhívják a figyelmet arra, hogy a férfinak van beszédjoga a per folyamatát: „*Érdekes, hogy a férje beszél helyette, védi meg, úgymond.*”; „*Az udvarbíró K. Benedekkel, a férjjel beszél a perben*”. Egy adatközlő pedig a megértést kifejezetten nehezítő tényezőnek tekinti a rokonságnéven való megnevezést. A jelenség kiemelhető annak a szakirodalmi megállapításnak a tükrében is, hogy a rokonságneves megnevezés akkor volt bevett, amikor a narratíva a férjről szólt, a feleség szerepe nem volt közvetlen, de előfordult az asszonyról alkotott szövegekben is (B. Gergely 1993, 119). Négy adatközlő jelöli meg a férfit és a nőt is alperesként. A válaszelemek a diszkurzív gyakorlatra, valamint a férfi passzív szerepére alapozhatók: „[a vádlottak] *Klobber Benedek és felesége; elhangzó vád után ő védekezik*”; „*Klobber Benedek (illetve a felesége) [...] Az udvarbíró K. Benedekkel, a férjjel beszél a perben*”. Az adatközlő, aki a férfit azonosítja alperesként, a férfit kirótt bírságra alapozza a választ. Látható olyan válaszelem is, amely szinte pontosan azonosítja a társadalmi gyakorlat egy elemét, a perbeli helyzetet, azaz a férj jogi szerepét a feleség bűnelkövetése mellett: „*K. Benedek felesége – számonkérve a férj*”.

Az adatközlők meglehetősen figyelemmel azonosították ebben az esetben is a peres feleket, nem a jegyzői tárgymegjelölésre támaszkodtak azonban, hanem az események leírására. Figyelemre méltó, hogy többen reflektálnak a diszkurzív gyakorlat mai befogadói szempontból feltűnő problémáira, a női megszólalás hiányára. A periratot a jegyzetekkel együtt megismerők csoportjában ezúttal nem tűnik jelentősnek vagy számottevőnek a jegyzetanyag okozta változás. Meg kell jegyezni azonban, hogy a csoportban a tervezettnél jóval kevesebb, összesen nyolc adatközlővel tudtam felvenni a kérdőívet. A befogadást abban befolyásolhatta a regeszta, hogy a csoport nem utal a nő tettestársaira, amit a regeszta készítői is kihagynak. Az adatközlők közül hárman azonosították a nőt vádlottként, hárman a férfit, egyvalaki pedig bizonytalanságának adott hangot. A perirat értelmezésekor a férfi és a nő vádlottként való azonosításában nincs lényeges különbség a regesztát és jegyzeteket használó vagy nem használó csoport között, az eltérés a regeszta által nem megjelenített tettestársak kiemelhetőségében van. Az adatközlők összességében nem vonják be a társadalmi háttér, a társadalmi nem kérdését válaszaikba.

Összegzés

Dolgozatomban úriszéki peres anyagok elemzését végeztem a társadalmi nem középpontba állításával. A vizsgálódás alapját a kritikai diszkurzuselemzés és Fairclough háromdimenziós modellje adta, így a szöveg szintjén megjelenő női megnevezéseket, a női beszédfordulók hiányát a

diszkurzív gyakorlat szintjével és a társadalmi gyakorlat háttérével elemeztem. Meglátásaim alátámasztására kérdőíves kutatás szolgált, amely eredményei nagyban megerősítik egyéni nyelvhasználói elemzésemet. A kezdő feltételezéshez kapcsolódóan a házaspár kezelésének nem csupán együttes vonatkozásai jelentek meg, különböző változatok rajzolódnak ki: egyes esetekben a férj jogi gyámként szerepel, más esetekben a nő tartozékszerepet kap. A diszkurzív gyakorlat szempontjából kiemelhető, hogy a nők beszédjoga az elemzésekben korlátozottabb, a férfit megerősítő szerepük van inkább. A szöveg szintjén az elemzés jellemzően a megnevezésekre támaszkodott. A diszkurzív gyakorlattal állítható párhuzamba a feleségek megnevezése is, amelyekben a rokonságneves formák dominálnak, így ezekkel a nyelvi megvalósulásokkal társadalmilag és jogilag – legalábbis a vallomástétel szituációjában – a férjnek alárendelve reprezentálják a nő személyét. A jegyzőnek a huszadik századi szerkesztő számára részben sikerült átörökítenie a korabeli társadalmi gyakorlatot. Egyes nyelvi formulák átvételével a jegyző társadalomképe megőrződik a szerkesztői szövegekben is, erre utal az is, hogy a női megnevezések a regesztákban és lábjegyzetekben is rokonságnevesek, míg a férfiaké jogi funkcióval történik. A dolgozat a jogtörténeti szakirodalomban látott ellentmondásban a szövegekre fókuszáló elemzéssel azt a nézetet erősíti, hogy a nők helyzete a férji hatalommal jellemezhető.

A kérdőíves kutatás alátámasztja, hogy a periratok – mivel a befogadó nem ismeri jól a középmagyar kor társadalmi gyakorlatát – befogadásbeli problémákat okoznak a mai olvasó számára, hiszen a korok diszkurzív és társadalmi gyakorlata eltávolodott, és ez a szöveg szintjén megjelenő elemeket is befolyásolja. Ezeket az anomáliákat a társadalmi és diszkurzív gyakorlatra nem reflektáló (célja szerint a férfi-női viszonyokkal nem foglalkozó) jegyzetapparátus a mai olvasó számára fokozta, enélkül könnyebb volt a szöveg feldolgozása a vizsgált szempontokból. A periratok egy ismert befogadási mechanizmusa, a 20. századi szerkesztő dokumentált interpretációja is megerősíti, hogy a társadalmi viszonyok nyelvi megjelenése a társadalmi gyakorlattól eltávolodva tisztázatlan. A regesztákon és a jegyzetanyagban jó látható, hogy a házaspárok jogi szerepe nyelvi zavarokat, ellentmondásokat okoz, amelyet csak a társadalmi és diszkurzív gyakorlat tisztázásával lehetett volna feloldani.

Felhasznált irodalom

Bédi, Gábor. 2009. *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

- Bock, Gisela. 2002. *Women in European History*. Trans. Brown, Allison. Oxford: Blackwell.
- Bódiné Beliznai, Kinga és Zslinszky János. 2004. „Család és házasság az 1848 előtti magyar jogban.” In Mezey Barna (szerk.) *Magyar jogtörténet*. Budapest: Osiris, 117–127.
- Bokor, Zsuzsa. 2004. „Bűnné beszélt szexualitás: Egy 18. századi büntetőper diskurzuspolitikája.” In Pócs Éva (szerk.) *Áldás és átok, csoda és boszorkányság: Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest: Balassi Kiadó, 589–603.
- Boronkai, Dóra. 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum Kft.
- Collins, Daniel. 2001. *Reanimated Voices: Speech Reporting in a Historical-Pragmatic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Culpeper, Jonathan és Merja Kytö. 2000. „Gender voices in the spoken interaction of the past: a pilot study based on Early Modern English trial proceedings.” In Dieter Kastovsky és Arthur Mettinger (eds.) *The History of English in a Social Context*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 59–89.
- Degré, Alajos. 2004. „Úriszéki peres eljárás a Dél-Dunántúlon a XVII–XIX. században.” In Mezey Barna (szerk.) *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Budapest: Osiris, 106–129.
- van Dijk, Teun A. 2003. „Critical Discourse Analysis.” In Deborah Schiffrin, Deborah Tannen és Heidi E Hamilton (eds.) *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing, 352–371.
- Dobos, Csilla. 2010. „A diskurzusjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban.” In Gecső Tamás és Sárdi Csilla (szerk.) *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásokban*. Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, 90–96.
- Eckhardt, Ferenc. 1954. *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- . 1946. *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest: Politzer Zsigmond és Fia kiadása.
- Eörsi, Gyula. 1975. *Összehasonlító polgári jog. Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- . 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London– New York: Longman.

- Fercsik, Erzsébet. 2003. „A nők hivatalos megnevezése a XVII–XVIII. századi boszorkányperek okirataiban, vagyis az ördöghi inczelkedesből büös, bajos cördögös asszonyok neveiről.” *Névtani Értesítő*. 25: 115–122.
- Foucault, Michel. 1991. Ford. Török Gábor. „A diskurzus rendje.” *Holmi*. 3 (7): 889–898.
- Gáspár, Gabriella. 2007. A női jogok a magyar rendi társadalomtól a Horthy-korszak végéig. In Palasik Mária (szerk.) *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 65–79.
- B. Gergely, Piroska. 1993. „Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről.” *Névtani Értesítő* 15: 118–125.
- . 1995. „Mesterségűző asszonyemberek megnevezései az erdélyi régiségben.” *Magyar Nyelv*. 91(2): 186–191.
- . 2011. „Erdélyi mesterasszonyok megnevezési formái a 16–19. században.” In Csiszár Gábor és Darvas Anikó (szerk.) *Klárások: Tanulmányok Korompay Klára tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 47–52.
- Hámori, Ágnes. 2006. Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson. *Magyar Nyelvőr* 130 (2): 129–165.
- Havasi, Zsuzsanna. 2018. „Olvasói elvárások és nyelvi adatok ütközése történeti szövegek elemzésekor: Felvetések Grice maximáinak alkalmazásához – diakrón szempontból.” *Magyar Nyelv* 114 (4): 428–446.
- Johnson, Alison. 2015. „Haunting evidence: Quoting the Prisoner in the 19th Century Old Bailey Trial Discourse. The Defences of Cooper (1842) and McNaughten (1843).” In Jenny Arendholz, Wolfram Bublitz és Monika Kirner-Ludwig (eds.) *The Pragmatics of Quoting Now and Then*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 369–400.
- Komter, Martha L. 2010. „Rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek összeállítása Hollandiában.” In Szabó Miklós (szerk.) *Nyelvben a jog: Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 137–151.
- Kryk-Kastovsky, Barbara. 2006. „Impoliteness in Early Modern English courtroom discourse.” *Journal of Historical Pragmatics* 7 (2): 213–243.
- Kuna, Ágnes. 2017. „Történeti szövegtipológia.” In Forgács Tamás, Németh Miklós és Sinkovits Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb*

- eredményei IX.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 223–237.
- Máday, Andor. 1913. *A magyar nő jogai a múltban és jelenben.* Budapest: Athanaeum.
- Maitz, Péter. 2008. „'A szent ügy'. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése.” *Névtani Értesítő* 30: 7–33.
- Mátay, Mónika. 2003. „Cinkos Justicia? Nők, férfiak és a jog a hétköznapiakban a 19. századi Debrecenben.” In Lácza Magdolna (szerk.) *Nők és férfiak... avagy a nemek története.* Nyíregyháza: Hajnal István Kör – Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar, 177–194.
- Pusztai, Ferenc. 1999. „Beszélt nyelv a középmagyarban.” *Névtani Értesítő* 21: 380–387.
- . 2005. „Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben.” *Magyar Nyelv.* 101 (3): 332–334.
- Sárosi, Zsófia. 2014. „A társadalmi és a személyes – két 16. századi nemesúr levelezésében. Történeti szociopragmatikai megközelítés.” In Fazakas Emese et al. (szerk.) *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben: A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai.* Budapest – Kolozsvár: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 126–139.
- Taavitsainen, Irma és Susan Fitzmaurice. 2007. „Historical Pragmatics: What it is and how to do it.” In Susan Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.) *Methods in Historical Pragmatics.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 11–36.
- Taavitsainen, Irma és Anrdeas H. Jucker. 2015. „Twenty years of historical pragmatics: Origins, developments and changing thought styles.” *Journal of Historical Pragmatics.* 16 (1): 1–24.
- Tárkány Szűcs, Ernő. 1981. *Magyar jogi népszokások.* Budapest: TIT Gondolat Kiadó.
- Tátrai, Szilárd. 2011. *Bevezetés a pragmatikába.* Funkcionális kognitív megközelítés. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tóth, Eszter Zsófia. 2010. *Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban.* Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Vinnai, Edina. 2010. „A 'jog és nyelv' kutatások.” In Szabó Miklós (szerk.) *Nyelvben a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban.* Miskolc: Bíbor Kiadó.

- Wodak, Ruth. 1999. „Critical Discourse Analysis at the End of the 20th Century.” *Research on Language and Social Interaction*. 32 (1–2): 185–193.
- Wood, Johanna L. 2007. „Text in context. A critical discourse analysis approach to Margaret Paston.” In Terttu Nevalainen és Sanna-Kaisa Tanskanen (eds.) *Letter Writing*. Amsterdam: John Benjamins, 47–71.

Források

- Kiss, András és Pál-Antal Sándor. 2002. *A magyarországi boszorkányság forrásai III*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Varga, Endre (szerk). 1958. *Úriszékek. XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.